

## СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ТА ЦІННОСТІ ЛІСІВ

Виконано порівняльний аналіз сучасних підходів до визначення вартостей і цінностей лісів, проаналізовано їхні сильні і слабкі сторони. Розглянуто досвід застосування методу концептуально-змістовного когнітивного картування в дослідженні уподобань стейкхолдерів щодо лісокористування.

**Ключові слова:** природні ресурси, підхід поведінкового зв'язку, підхід фізичного зв'язку, підхід суспільного вибору.

*Doc. L.D. Zahvoyska – NUFWT of Ukraine*

### Recent approaches to forest value elicitation

Comparative analyses of modern approaches to forest values elicitation is conducted, their pros and cons are highlighted. Experience of application of conceptual content cognitive mapping method regarding forest values is considered.

**Keywords:** natural resources, the physical linkage approach, the behavioral linkage approach, the social choice approach.

### Вступ

Упродовж тисячоліть економіка, як частина культурної спадщини людства, розвивалася в динамічній і суперечливій єдності з природою. Зворотним боком зростання економічної потуги людства стало погіршення якості довкілля, зменшення потоку товарів і послуг природних систем. Зрештою, людина опинилася перед дилемою: додаткові економічні блага чи збереження якості довкілля.

Щоб зрозуміти, що ж ми втрачаємо в якості довкілля, виробляючи і споживаючи додаткові економічні блага, потрібно глибше розібратися в уподобаннях людини, її пріоритетах щодо ресурсів і послуг природних систем, насамперед лісів, як визначального середовищевірного чинника.

Сучасні економічні школи звертають велику увагу на дослідження цих питань. Серед вітчизняних і зарубіжних науковців, які працюють у цьому напрямку, економісти і соціо-економісти О. Веклич, Т. Яхєєва, D. Bjornsted, A. Freeman, G. Garrod, H. Gregersen, J. Kahn, S. Kant, G. Kenneth, A. Lundgren, M. Nijnik, J. Winpenny та чимало інших науковців. За декілька останніх десятиріч напрацьовано різноманітні підходи як прямі, так і непрямі, до вивчення загальної економічної вартості товарів і послуг, для яких не існує ринків. Водночас, ці підходи висвітлюють тільки окремі аспекти (складові) загальної економічної вартості неоцінених ринком товарів і послуг. Тому метою даної статті є порівняльний аналіз економічних і соціально-економічних підходів, описаних у сучасній економічній літературі, присвяченій проблемі врахування екологічних обмежень у теорії і практиці.

### Постановка завдання

Сталий розвиток, як визначальний принцип формування ідеології суспільного буття і господарської практики у пост-Брундтландівському світі, спонукає до переоцінки результатів економічної діяльності, переосмислення системи цінностей, зміни пріоритетів і критеріїв схвалення рішень щодо діяльності господарюючих суб'єктів.

Ці зміни особливо відчутні у практиці лісового господарства, адже ліси, їхні послуги і ресурси мають чимало споживачів, серед яких не тільки безпосередні учасники ринкових трансакцій, але й так звані фрі-райдери ("зайці"), які вільно споживають ті послуги і ресурси, котрі є суспільними благами. Звісно, розуміння цінності і вартості лісів та їхніх послуг у різних споживачів різне, іноді навіть прямо протилежне.

Сьогодні менеджери лісового господарства мають справу не тільки з вартістю деревини та недеревних продуктів лісу, але й із множиною неоцінених ринком функцій і послуг лісових природних систем. Оскільки ці системи доволі інертні, тому відновлюються вони поволі і тільки за певних умов. Через це рішення щодо використання цих ресурсів повинні бути всебічно обґрунтовані як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі.

Сучасна економіка лісового господарства, філософією якої є неокласична економічна теорія, не може дати методологічних настанов, моделей і методів для ефективного ведення лісового господарства у контексті вимог екологічно збалансованого розвитку [2, 11].

Тому завданням даного дослідження є критичний аналіз напрацювань науковців і практиків у сфері розроблення адекватних методів визначення вартості і цінності ресурсів і послуг лісових систем і дослідження можливостей їхнього застосування в умовах транзитивної економіки.

Результати досліджень. Сучасний рівень духовного, морального та економічного розвитку людства мав би стати тією поворотною точкою, яка б позначала відмову від нерозважливого використання природних ресурсів. І для цього є необхідні передумови. Адже глобалізація, насамперед економічна, поволі стирає межі національних економік, проблеми виснаження природних ресурсів окремих країн набувають характеру планетарних, глобальні суспільні блага стають предметом посиленої уваги свідомої частини людства незалежно від громадянства чи національної приналежності [1].

Здавалося б, жадібному поглинанню природних ресурсів можна було б покласти край. Однак, зробити це не так просто. Такі очевидні і зрозумілі принципи сталого розвитку, задекларовані Агендою 21, досі не підкріплені відповідними правовими нормами, суспільними інститутами та економічними механізмами. Домінування неокласичної економічної парадигми в економічній теорії та практиці господарювання і наше нерозуміння процесів, які вже активізовані, і тепер стрімко розвиваються завдяки дестабілізуючому впливу механізму позитивного зворотного зв'язку, який притаманний природним системам, а також інертність нашого мислення та необґрунтована апеляція до історичного досвіду гальмують процеси переходу до екологічно виправданого виробництва і споживання.

Неокласичні економічні моделі сьогодні справедливо критикують економісти-екологи [5, 8], соціо-економісти [7], пост-кейнсіанські економісти [15], економісти-гуманісти [16] та економісти, які працюють з моделями поведінки агентів [6], оскільки домінуюча парадигма не враховує можливості існування декількох точок рівноваги та неоднорідності агентів, ролі контексту і динаміки уподобань, ієрархії потреб, а також ігнорує роль інституційних

чинників [11]. Дуже непереконливими виглядають сьогодні твердження неокласиків про ненасиченість, а відтак, об'єктивну необхідність невпинного економічного зростання; можливість оцінки всіх потреб у грошовому виразі, а отже їхньої взаємозамінності; неперервності і ввігнутості виробничої функції, і, як наслідок, існування єдиної точки рівноваги. Тож теорія вибору споживача потребує подальшого розвитку.

Особливу складність у процесі прийняття рішень привносять суспільні блага. Суспільні блага – це такі товари і послуги, які, будучи виробленими, надаються одразу всім членам суспільства, безвідносно до бажання окремих індивідуумів платити за них. На відміну від звичайних (ринкових) товарів, суспільні блага невиключні і неконкурентні у споживанні, а тому їх споживають шляхом простого привласнення. Зрозуміло, що попит на них (за умов достатньої пропозиції) залишається невиявленим. Проте з ростом масштабів економічної системи та наближенням її розмірів до критичних, такий промах ринку стає неприйнятним, оскільки веде до втрати якості середовища, поза яким людина не може існувати.

Власне ліси, переліски та й просто зелені зони і парки міст надають чимало послуг, для яких не існує ринків. Будучи суспільними благами, вони відіграють вирішальну роль у формуванні якісного та привабливого середовища, необхідного для підтримання життєдіяльності людини і біоти, у функціонуванні кліматичної моделі Землі, а також у стабілізації водного режиму, захисті ґрунтів тощо. Ці послуги неможливо переоцінити, але водночас, оскільки вони не можуть бути предметом ринкових трансакцій, ринок – єдиний ефективний регулятор з точки зору економістів-неокласиків – не реагує адекватно на втрату їхньої якості і кількості, він нечутливий до фізичних, хімічних і біологічних наслідків "оптимальних" з позицій неокласичної економіки ринкових трансакцій.

Щоб подолати промахи ринку, економісти-енвайроменталісти, стоячи на позиціях неокласичної економіки, розробили низку концепцій, підходів і методів урахування якості довкілля у процесі прийняття рішень. Оскільки ринкові ціни не відображають справжньої вартості ресурсів і послуг довкілля, а ринкові трансакції не дають повної інформації про попит на послуги і ресурси природних систем, ці економісти вводять концепцію загальної економічної вартості [3], аби охопити вартість не тільки прямого і непрямого використання цих ресурсів і послуг, але й пасивну вартість, тобто вартість самого їхнього існування і підтримання в належному стані, безвідносно до того, користуємося ми особисто ними чи ні. Перші дискусії щодо вартості існування розпочали економісти А. Pigou та J. Krutilla. Зокрема, J. Krutilla стверджував, що збереження і дбайливе використання унікальних і вразливих екосистем чи дивовижних витворів природи є важливою частиною реальних доходів багатьох індивідуумів [14].

Упродовж останніх 30-и років представники згаданої економічної школи запропонували і реалізували декілька підходів до визначення вартості і цінності природних ресурсів і послуг довкілля. Підхід фізичного зв'язку досліджує причинно-наслідкові зв'язки між зміною якості довкілля та зміна-

ми стану біологічних організмів або якості рукотворного капіталу. Однак, цей об'єктивний і простий для розуміння підхід обмежується вартістю використання. Крім цього, для визначення грошової оцінки вартості вигід (втрат) від зміни якості довкілля він використовує ринкові ціни. Усе це значно обмежує можливості його застосування. Отриману з його допомогою інформацію можна використовувати як об'єктивну, проте помітно занижену оцінку вартості ресурсів і послуг природних систем.

Підхід поведінкового зв'язку досліджує шукані вартості шляхом аналізу поведінки споживачів на реальних і гіпотетичних ринках [2, 10]. Найбільш поширеними з них є дослідження поведінки, виявленої через ринкові трансакції (методи витрат на подорож [4] і методи гедонічного ціноутворення [14]), а також дослідження уподобань, висловлених у спеціальних опитуваннях (методи умовного оцінювання [17]). Методи аналізу виявленої поведінки дають реалістичніші оцінки, які, однак, базуються на вартості використання. Необхідною умовою їхнього застосування є добра поінформованість споживачів і досконалий ринок. Методи дослідження висловленої поведінки орієнтовані на оцінку вартості існування, проте гіпотетична поведінка споживачів на віртуальних ринках природних ресурсів і послуг є надто відірваною від реальних умов, а тому часто викликає неприйняття наукової спільноти.

Спільним недоліком обох згаданих підходів є те, що всі вони дають оцінку уподобань у грошовому виразі. Як зазначалося вище, коректність такої постановки питання викликає сумніви в багатьох сучасних економічних школах, зокрема і в економістів-екологів [5]. Адже неможливо адекватно оцінити (та ще й у грошовому виразі!) ті послуги і ресурси, від яких ми цілком-вито залежимо, притому що їхня природа і надалі залишається недослідженою.

Тому постнекласичні економісти відходять від спроб втиснути багатомірну цінність довкілля у вузькі рамки фінансових розрахунків. Запропонований ними підхід суспільного вибору [13] не використовує механізму ринкових цін для виявлення уподобань респондентів щодо якості послуг довкілля, а тому позбавлений недоліків уже згаданих підходів. Крім цього, в умовах переходу до ринку він дасть достовірнішу оцінку, ніж методи, які використовують інформацію віртуальних ринкових трансакцій.

Сучасна соціо-економічна література надає послідовні і переконливі докази того, що систему цінностей та уподобань щодо тих чи інших природних ресурсів та їхніх послуг можна отримати, використовуючи методи, які досліджують не орієнтовані на ринок висловлені уподобання, котрі виявляються через механізми, відмінні від ринку [12, 13]. Одним із методів цієї групи є метод понятійно-змістовного когнітивного картування, який дає змогу досліднику з'ясувати цінності та уподобання різних суспільних груп щодо досліджуваних ресурсів.

Суть методу понятійно-змістовного когнітивного картування полягає в тому, що респонденту пропонують сформувати систему власних цінностей і вартостей, пов'язаних із досліджуваним природним ресурсом і послугами, які він надає. Щоб адекватно описати свої міркування та уподобання щодо досліджуваного ресурсу респонденту пропонують спочатку ідентифікувати

ці вартості і цінності, відтак згрупувати їх та визначити пріоритети виділених ним самим груп власних уподобань. Таким чином, дослідник отримує карту особистих уподобань респондента. Далі опитуваному пропонують ідентифікувати уподобання і цінності тієї соціальної групи, до якої він сам належить, а також своє бачення уподобань інших соціальних груп.

Для отримання репрезентативних даних досліднику необхідно насамперед коректно ідентифікувати групи осіб, інтересів яких торкається менеджмент природних ресурсів. Відтак, опитати репрезентативну кількість респондентів із різних груп та опрацювати отримані дані, використовуючи кластерний аналіз і непараметричні методи статистичного аналізу даних.

Цікавим прикладом застосування цього методу є дослідження цінностей та уподобань щодо використання лісів північно-західного Онтаріо, яке провели канадські вчені S. Lee і S. Kant [12]. За результатами цього дослідження науковці сформувавши універсум асоційованих з лісами вартостей і цінностей (табл. 1), чимало з яких було ідентифіковано вперше.

**Табл. 1. Універсум асоційованих з лісами вартостей і цінностей [12]**

| Головні теми (аспекти) та підтеми                                                                                                           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Економічні впливи: економічний розвиток; персонал для установ та організацій; кар'єрний ріст; зайнятість населення; розвиток бізнесу        |
| Вигоди суспільства від лісового господарства: вигоди суспільства; ресурси; творення; недревні ресурси лісу; відновлення                     |
| Духовні цінності і сприйняття: сприйняття і зв'язки; спокій і тиша; усамотненість; мої стосунки та зв'язки; відпочинок                      |
| Довкілля: жива природа і довкілля; глобальне здоров'я; природні цикли; вигоди для флори і фауни; лісові утворення та естетика               |
| Особисті цінності: індивідуальні вартості; розваги; правильний спосіб життя; задоволення; хобі                                              |
| Відпочинок: туризм (піший); відпочинок на природі; відпочинок, пов'язаний зі споживанням; кемпінг; рибальство                               |
| Туризм: туризм, пов'язаний із споживанням; туризм, не пов'язаний зі споживанням; еко-туризм; туризм у віддалених місцевостях; просто туризм |
| Використання: непромислове; захисток для дому; подорожі; потреби; медикаменти                                                               |
| Освіта та історія: освіта; наука; навчання та культура; культурна спадщина Канади; історія Канади                                           |
| Місцеві вартості: спадщина; хто ми є?; звичний спосіб життя; засоби проживання; стан душі; настрої                                          |

**Табл. 2. Когнітивна карта уподобань стейкхолдерів північно-західного Онтаріо [12]**

|                                         | Еко-ном. | Дов-кільні | При-рода | Соці-альні | Осо-бисті | Тра-диц. | Ос-вітні | Міс-цеві | Ту-ризм | Рекре-ація |
|-----------------------------------------|----------|------------|----------|------------|-----------|----------|----------|----------|---------|------------|
| Лісова промисловість                    | 1        | 2          | 1        | 2          | 3         | 4        | 5        | 5        | 4       | 1          |
| Місцеве населення                       | 2        | 1          | 2        | 4          | 4         | 3        | 4        | 1        | 4       | 2          |
| Міністерство природних ресурсів Онтаріо | 3        | 1          | 1        | 3          | 3         | 5        | 4        | 6        | 5       | 2          |
| Неурядові довкільні організації         | 4        | 1          | 1        | 4          | 2         | 4        | 3        | 5        | 4       | 2          |

Когнітивна карта уподобань, отримана канадськими вченими (табл. 2), дає змогу краще зрозуміти ставлення різних груп населення (стейкхолдерів)

до лісів та асоційованих із ними послуг, сприяє знаходженню компромісів на шляху реалізації завдань сталого менеджменту лісового господарства. Такі карти дають цікаву інформацію для глибшого розуміння конфліктів, які виникають між різними стейкхолдерами у процесі лісокористування, а також дає інформаційне підґрунтя для усунення непорозумінь шляхом руйнування помилкових стереотипів (див. окреслені пунктиром області табл. 2).

## Висновки

Сучасний рівень розвитку суспільства, домінуюча економічна парадигма та стереотипи культурних і духовних цінностей спричинилися до виникнення конфлікту між способом задоволення потреб і бажань людини та фізичними обмеженнями в якості та кількості природних ресурсів і довкілля. На порядку денному сучасного людства стоїть питання переходу до збалансованого господарювання, необхідною умовою якого є виважене й обґрунтоване використання природних ресурсів, насамперед відновних.

Для реалізації цього завдання у сфері лісокористування необхідно керуватися імперативами сталого розвитку, які вимагають урахування різноманіття функцій і послуг лісів і, як наслідок, складного й динамічного переплетіння інтересів їхніх численних споживачів у практиці прийняття управлінських рішень. Щоб виявити ці інтереси, уподобання і міркування, які подекуди залишаються невисловленими, невиявленими, а відтак і неврахованими, використовують три підходи: підходи фізичного і поведінкового зв'язку, а також підхід суспільного вибору. Усі вони мають різне теоретичне обґрунтування, а відтак і трактування отриманих оцінок.

Інтуїтивно зрозумілі методи підходу поведінкового зв'язку, які базуються на об'єктивних причинно-наслідкових зв'язках між змінами довкілля та природного чи рукотворного капіталу, є загальнозживаними, однак, вони не відображають вартості існування природних ресурсів, то ж дають помітно занижену грошову оцінку.

Софістичні методи підходу поведінкового зв'язку намагаються визначити вартість послуг і ресурсів довкілля на основі інформації про реальні/гіпотетичні трансакції на справжніх/віртуальних ринках, пов'язаних із якістю довкілля. Дослідники отримують грошову оцінку для врахування якості довкілля у процесі прийняття рішень, однак отримані оцінки помітно відрізняються для різних об'єктів і методик дослідження [3]. Високі вимоги до якості планування та реалізації опитування, до функціонування ринків та проблеми статистичного характеру істотно обмежують їхнє застосування. Проте головним аргументом критиків цього підходу є нерелевантність грошової оцінки вартості природних ресурсів і їхніх послуг як такої.

На противагу своїм попередникам, підхід суспільного вибору вивчає систему цінностей і вартостей, міркування та уподобання стейкхолдерів, не вдаючись до грошових оцінок, оперуючи тільки вербальними ідентифікаторами. Така інформація, опрацьована статистичними методами і представлена у вигляді когнітивної карти уподобань, дає корисну інформацію для прийняття обґрунтованих господарських рішень щодо менеджменту природних ре-

сурсів, який максимально враховує інтереси та вподобання численних користувачів, як того вимагають принципи сталого розвитку.

### Література

1. **Гор А.** Земля у рівновазі. Екологія і людський дух/ Пер. з англ.: ВГО "Україна. Порядок денний на ХХІ ст." та Ін-т сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2001.
2. **Загвойська Л., Лазор О.** Економічне підґрунтя менеджменту природних ресурсів на засадах сталого розвитку// Економіка України. – 2005, № 8. – С. 75-80.
3. **Callan, S. and Thomas, J.** Environmental Economics and Management. Theory, Policy and Applications. – Chicago: Irwin, 1996.
4. **Clawson, M. and Knetsch, J.** Economics of Outdoors Recreation. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1966.
5. **Daly, H. and Farley J.** Ecological Economics. Principles and applications. – Washington: Island Press, 2004.
6. **Epstein, J.M.** Agent-based computation models and generative social science// Complexity, № 4. – 1999. – P. 41-60.
7. **Etzioni, A.** The Moral Dimension: toward a New Economics. – New York: Free Press, 1988.
8. **Georgescu-Roegen, N.** Choice, expectation and measurability// Quarterly Journal of Economics. – 1971, № 68. – P. 503-534.
9. **Griliches, Z.** Price Indexes and Quality Change. – Cambridge: Harvard University Press, 1971.
10. **Hanley, N. and Spash, C.** Cost – Benefit Analysis and the Environment. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd, 1998.
11. **Kant, S.** Extending the boundaries of forest economics// Forest Policy and Economics. – 2003, № 5. – P. 39-56.
12. **Kant, S., Lee, S.** A Social Choice Approach to sustainable forest management: an analysis of multiple forest values in Northwestern Ontario// Forest Policy and Economics. – 2004, № 6. – P. 215-227.
13. **Kearney, A., Bradley, R., Kaplan, R., Kaplan, S.** Stakeholder Perspectives on Appropriate Forest Management in the Pacific Northwest// Forest Science. – 1999, № 45. – P. 62-73.
14. **Krutilla, J.V.** Conservation Reconsidered// American Economic Review. – 1967, № 57. – P. 777-786.
15. **Lavoie, M.** Foundation of Post-Keynesian Economic Analysis. – Vermont: Edward Elgar, 1993.
16. **Lutz, M.A., Lux, K.** The challenge of humanistic economics. – Menlo Park: Benjamin, 1979.
17. **Mitchell, R.C., Carson, R.T.** Using Surveys to Value Public Goods: The Contingent Valuation Method. – Washington: Resources for the Future, 1989.

УДК 008.1

*Проф. О.С. Кирилюк<sup>1</sup>, канд. філософ. наук*

## УНІВЕРСАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ СМИСЛИ СИМВОЛУ СВІТОВОГО ДЕРЕВА

Метою цієї статті є доведення універсально-культурної знаковості символу Світового Дерева, яка досягається через реалізацію задачі доказу того, що його глибинна інваріантна семантична структура визначена такими універсальними культури, як категорії граничних підставин (КГП) та аліментарним, еротичним, агресивним, інформаційним світоглядним кодами. Такий підхід до символу Світового Дерева застосовується вперше.

**Ключові слова:** символ, світогляд, міф, Світове Дерево

<sup>1</sup> завідувач Одеської філії Центру гуманітарної освіти НАН України